

A HONFOGLALÓ MAGYAROK VILÁGFÁJA A KUTATÓI ILLÚZIÓK FÉNYÉBEN. REKONSTRUKCIÓ, KONSTRUKCIÓ, DEKONSTRUKCIÓ

Beszámoló Pócs Éva azonos című tanulmányának
szakmaközi vitaüléséről Budapest, 2023. szeptember 28.

ZALATNAY KLÁRA LUJZA

Ez év szeptemberében *Emberarcú tudomány. Áltudományok és összeesküvés-elméletek szorításában* (Typotex, Budapest) címmel jelent meg Bárdos Dániel és Tuboly Ádám Tamás szerkesztésében a kötet, melyben Pócs Éva *A honfoglaló magyarok világfája a kutatói illúziók fényében. Rekonstrukció, konstrukció, dekonstrukció* című tanulmánya helyet kapott. A kiadvány a tudományokkal szembeni egyre növekvő bizalmatlanságra, az alternatív világértelmezések megszaporodására való válaszként született, azzal a meggyőződéssel, hogy az áltudományok nem figyelmen kívül hagyandó, hanem elemzendő komponensei a tudományos diskurzusnak. Pócs Éva írása a honfoglaló magyarok világfáját illető elképzeléseket és az azok kialakulásában fontos szerepet játszó néprajzkutatók tevékenységét esettanulmányként kezelve ismerteti a tudományos tévedések köztudatba való beágyazódásának működését.

Az eseményt moderáló Nagy Zoltán (PTE, HUN–REN Magyar Kutatási Hálózat) köszöntője után elsőként a tanulmánykötet két szerkesztője szólalt fel. Bárdos Dániel és Tuboly Ádám Tamás (HUN–REN) munkájuk indíttatásaként a tudomány és az áltudomány között húzódó demarkációs vonal felderítését jelölték ki, továbbá azon kérdés megvitatását, hogy mely pontokon engedhetjük beszüremkedni az értékeket a tudományosság szférájába – amennyiben egyáltalán helyet kaphatnak abban. A kötet felvetése szerint a pszeudotudományok rámutatnak a tudomány gyengeségeire, mivel éppen azokon a morzsákon élősködve gyarapodnak fenyegető méretűvé, melyeket utóbbi az asztallapon felejtett.

Pócs Éva – tanulmányának felépítését szorosan követve – először azokat a félrecsúszásra lehetőséget adó faktorokat ismertette, amelyek bármely tudományos jellegű munka esetében felmerülhetnek. Az identitástudat és a különböző ideológiák beszívargását; a megfordított kutatási attitűd alkalmazását, melynek során a hipotézis alátámasztásához keres tényeket a kutató; a laikus képzetek térnyerését – itt egyúttal tisztázva azt is, hogy laikus képzet nemcsak laikus embertől származhat –; továbbá a közeg tekintélyelvű működése miatt létesülő pozíciót, amelybe a nagy

múltú és tudású kutatókat helyezzük. Ezután a világfaképzet létrejöttének menetét és a folyamathoz hozzájáruló kutatókat vette végig kronológikus rendben; a magyar ősvallásnak ural–altaji jelleget először tulajdonító, a XIX. század végén tevékenykedő Csengery Antalt, Ipolyi Arnoldot, aki az ősvallás áldozópapjának képével kapcsolta össze a táltoshiedelmeket, Sebestyén Gyula sámándobról írt cikkét, valamint Róheim Géza eurázsiai sámánokról alkotott képét. A kifejlődőben lévő világfaképzet egyre szilárduló alapjának következő szintjeként Solymossy Sándor magyar népmeséken végzett kutatásait nevezte meg, melyek az égig érő fa motívumát specifikusan magyar elemként azonosították. Solymossy kutatási anyagának összeállításába több gyűjtő is bekapcsolódott, köztük Szűcs Sándor, aki a sárréti és nagykunsági pásztoroktól gyűjtött hiedelemszövegeket. Pócs Éva kiemelte, hogy a Szűcs által szolgáltatott források igen szorosan követték Solymossy Sándor publikációinak menetét, így például a „tetejetlen fa” onnan kezdve jelenik meg gyűjtéseiben, hogy arról Solymossy megjelentett egy cikket. A tény, hogy Szűcs is magától értetődőként kezelte, hogy szövegeibe átírt, stilizált formában dolgozta be adatközlői mondandóit, ennek újabb árnyalatot adott, nemkülönben az, hogy gyűjtőfüzetei (egy–két laptól eltekintve) alig maradtak fenn. A néprajzi gyűjtésekben felfedezni vélt világfatörédekeket László Gyula régésznek a bánáti Mokrinban feltárt avar tégely kapcsán megjelent írása egészítette ki, melyben életfának nevezte a megtalált tárgyakba karcolt mintákat. Szűcs Sándor az ő eredményeivel hasonlította össze saját, Sárréten gyűjtött szarusótartóinak ornamentikáját, így stabilizálva tovább a világfa magyar hitvilágban való meglétére vonatkozó feltételezéseket. Ezen rétegeket Diószegi Vilmos Róheim és Solymossy anyagaiból táplálkozó, jellel vagy „fölös csonttal” született, világfán beavatott táltosalakja egyesítette, aki a dobolás okozta extázis segítségével látta el mediátori teendőit az emberi- és a szellemvilág között. Pócs Diószegi „táltos-konstrukcióját” többek közt amiatt illette kritikával, hogy eltérő korok és népek sámánjainak tulajdonságait összesítve, illetve a magyar néphit különböző lényeire vonatkozó adatait beépítve alkotta meg a koherens táltosképet. Eszerint az elképzelés szerint az égig érő fa szoros kapcsolatban áll a sámán (vagy az azzal lényegében megegyezőként kezelt táltos) beavatásával, szerves részét képezi az ősmagyar világképnek (a táltos személyének kérdésével Pócs is foglalkozott egy tanulmányában). A világfával kapcsolatos, egyesek által tényként kezelt feltételezések útja azonban nem szakadt meg az 1970-es években sem – éppen ettől annyira releváns a vitaülés témáját adó tanulmány. A felsorolt kutatókat és az ő munkáik nyomán működő, illetve azokat felhasználó más szerzőket illetően az előadó több alkalommal nyomatékosította: nem kizárólag csalókról és dilettánsokról van szó, kiváló szakemberek is megtalálhatók közöttük, akik a tévedések már készülő hálójába gabalyodtak bele, annak további szövésehez akaratlanul járultak hozzá.

A meghívottak közül elsőként Bollók Ádám (HUN–REN) szólalt föl, aki régész-ként a honfoglaláskori díszítőművészetből írta doktori disszertációját. A tanulmány

szerzőjével egyetértésben leszögezte, hogy XIX–XX. századi adatokból nem lehet honfoglaláskori állapotokra következtetni, és felhívta a jelenlévők figyelmét arra, hogy a társtudományok közötti kommunikáció hiánya milyen mértékben segíti a tévedések terjedését. Példaként hozta fel a korábban említett László Gyulát, aki a régészeti témájú értekezések szakirodalmában már intő jelnek számít, szemben a néprajziakkal, ahol munkáinak használata során nem tudatosul, hogy kritikusan kell kezelni az által írottakat.

Következőként Sudár Balázs (HUN–REN) történész–turkológus kapott szót, aki a XVI–XVII. századi török hódoltság mellett a honfoglaláskori magyarokkal is több tanulmányban foglalkozott. Bevallása szerint nehezebbre esett követni a megjelent értekezés logikai felépítését, illetve nehezményezte, hogy ellentétben a címével, melyben a világfa motívuma kerül kiemelésre, a szöveg maga valójában nem arra helyezi a fókuszot. Felhívta a figyelmet arra, hogy a korabeli törvények, krónikák szövegei, a pogánylázadások leírásai, továbbá a spiritualitással kapcsolatos, honfoglalás előtti szókinccs nyelvészeti kutatásai milyen sok információval tudnak szolgálni az időszak hitéletéről. Véleménye szerint az előadó a honfoglaló magyarok hitvilágának nyugati elemeire fókuszált, a keleti eredetűeket pedig figyelmen kívül hagyta. Pócs Éva erre adott válaszában tisztázta, hogy a honfoglaló magyarok hitét illetően sem a keleti hatás, sem pedig a samanizmus meglétét nem tagadja, csupán azt állítja, hogy jelenleg nem vagyunk birtokában azoknak az adatoknak, melyek alapján biztos kijelentéseket tehetnénk. Egyszersmind utalt rá, hogy a magyar ősvallást illető vizsgálatainak eredményeiről 2019-ben közölt cikket.

Sándor Klára nyelvész (SZTE) a tudományosság tudással való viszonya kapcsán négy pontban fogalmazta meg meglátásait. Elsőként az újraértelmezés aktusának fontosságát emelte ki, a korábbi korszakok tudományos termékeinek az új paradigma fényében történő értelmezését. Másodszor az „áltudomány” kifejezés disszonáns felhangját: a név azt feltételezi, hogy tárgya „másik” tudományosságot kínál, azt implikálja, hogy tudományosan értékelhető a pszeudotudományos viszonyulás, amely meghatározással ő nem ért egyet. Harmadikként a laikus megközelítés előbbtől történő elkülönítését szorgalmazta, arra hivatkozva, hogy a kettő egészen mást jelent tudományos szemszögből: a laikus világmagyarázatok nem veszélyesek, csupán tudománytalanok. Végül a tudás értékjelentésének megváltozásáról beszélt, az internet tudományos kánonra gyakorolt káros hatásáról és a *social media* nyújtotta interakciós lehetőségekről, melyek tovább bontják a szakmaiság korábban kiemelt státusát.

Mikos Éva folklorista (HUN–REN) a tudománytörténetből adódó tényezők fontosságát hangsúlyozta, Thomas Kuhn tudományos paradigmaváltásokról felállított modelljét is felvetve. A terület kialakulásának idején, a romantikus elképzelések korában érezhető belső, valamint társadalmi elvárások miatti nyomás ennek értelmében hasonlóan fontos meghatározója volt a tárgyalt tévedések kialakulásának

és elterjedésének, mint a kutatók maguk. Kiegészítésként azt is hozzátette, hogy a néprajz professzionalizálódása csak az 1950-es és 1970-es évek között következett be, így az alapfogalmak és források sokáig homályosban maradtak. Ennek következtében az emlegetett kutatók „kigyomlálása” még nehezebbnek látszik, ugyanis hibáik részben kortünetnek tekinthetők.

Wilhelm Gábor néprajzkutató (Néprajzi Múzeum), aki behatóan foglalkozott Diószegi Vilmos gyűjteményével, a samanizmus témájához kapcsolódott felszólalásában. Megállapította, hogy a tudomány néha sajnálatos módon valóban adatgyártás, illetve hogy a tudományos munka során a konkrét kérdésnél általában még fontosabb a terület nyelvére való lefordítás és fogalomhasználat – ezek a diskurzust elemeiben tudják megváltoztatni. Ő a hitvilág és a vizualitás összhangjának mentén arra világított rá, hogy a vízszintes világkép kevésbé, míg a függőleges világkép kimondottan hierarchikus társadalmi szerkezetek sajátja. A sámán kizárólagossága pedig általában a társadalmak komplexebbé válása során szokott megbomlani, ilyenkor ugyanis fokozatosan megjelennek mellette más specialisták. A samanizmust nem mint vallást, hanem mint aktivitást jellemezte.

A meghívott kutatókkal folytatott beszélgetést nyílt vita zárta. Felszólalt mások mellett Sántha István szociálintropológus, aki felhívta a figyelmet Diószegi kutatásainak egy fontos fordulópontjára, mely 1975-ös, első Szibériában tett látogatása volt. Sárkány Mihály etnológus pedig azzal egészítette ki az elhangzottakat, hogy a Kuhn-féle paradigma fogalma a bölcsészettudományok esetében tulajdonképpen nem értelmezhető, mivel egymásnak részben ellentmondó paradigmák szimultán is tudnak működni, a másik kioltása nélkül.